

"Άλλο τόσο είναι λάθος νὰ ισχυριζόμαστε ότι μὲ πάλη ἡ δίχως πάλη ὁ καπιταλισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ αφήσει νὰ αὐξηθοῦν οἱ μισθοί. "Οτι ὁ κάθε καπιταλιστὴς καὶ ἡ καπιταλιστικὴ τάξη στὸ σύγολό της ἀγτιτίθενται δόσο μποροῦ σ' αὐτὸν εἶναι βέβαιο. "Οτι δημως δὲν ὑπάρχει γιὰ τὸ σύστημα ἡ δυνατότητα αὐτὸν εἶναι ριζικὰ φευδές. Ἡ κλασσικὴ ἴδεα ἔτσι ὡς ὁ καπιταλισμὸς ἔτσι ἀνίκανος νὰ ἀγεχτεῖ τὶς αὐξήσεις τῶν μισθῶν γιατὶ αὐτὸν αὐτομάτως θὰ ἐσήμαινε τὴν ἐλάττωση τῶν κερδῶν καὶ συνεπῶς τὸν περιορισμὸν τῶν κεφαλαίων γιὰ τὴν συσσώρευση ποὺ εἶναι ἀπαραίτητη στὴν ἐπιχείρηση γιὰ νὰ ἐπιβιώσει στὸν ἀνταγωνισμό. "Άλλὰ αὐτὴ ἡ στατικὴ εἰκόνα εἶναι ἔξω ἀπὸ τὴν πραγματικότητα. "Αν ἡ ἀποδοτικότητα τῶν ἔργατῶν αὐξάνεται σὲ ἕνα χρόνο κατὰ 4% καὶ οἱ μισθοὶ τὸ ἔτος, τὰ κέρδη ἀγαγκαῖα αὐξάνονται ἐπίσης κατὰ 4% καὶ ἔτσι ὅλα ἐξισώνονται. Καὶ ἀν ἡ πίεση τῶν μισθωτῶν δῦνηγει σὲ ἀνάλογες αὐξήσεις σ' ὅλες τὶς ἐπιχειρήσεις κανένας καπιταλιστὴς δὲν θὰ εἶναι σὲ δυσμενῆ κατάσταση ἐν σχέσει μὲ τὸν ἀνταγωνισμό. "Απὸ τὴν στιγμὴ ποὺ αὐτὲς δὲν ὑπερβαίνουν οὐσιαστικὰ καὶ μὲ διάρκεια τὴν αὔξηση τῆς παραγωγικότητας καὶ γενικεύονται, οἱ αὐξήσεις τῶν μισθῶν εἶναι ἐντελῶς συμβιβάσιμες μὲ τὴν ἐπέκταση τοῦ κεφαλαίου. Αὐτὲς τοῦ εἶναι ἀκόμα σὲ τελευταῖα ἀνάλυση ἀπαραίτητες στὸ στενὸ οἰκονομικὸ πεδίο. Σὲ μιὰ οἰκονομία ποὺ αὐξάνεται μὲ μέσο ποσοστὸ 4% τὸν χρόνο καὶ ὅπου οἱ μισθοὶ ἀνταποκρίνονται στὸ 50% τῆς τελικῆς ζήτησης, κάθε διάσταση δόσο λίγο οὐσιώδης καὶ ἀν εἶναι ἀνάμεσα στὸ ποσὸ τῆς αὔξησης τῶν μισθῶν καὶ στὸ ποσοστὸ τῆς ἐπέκτασης τῆς παραγωγῆς, θὰ δῦνηγονται ὑστερα ἀπὸ ἔνα διάστημα σχετικὰ δραχὺ σὲ τρομακτικὴ ἀνατροπὴ τῆς ισορροπίας καὶ σὲ μιὰ ἀνικανότητα κατανάλωσης τῆς παραγωγῆς, ποὺ δὲν θὰ μποροῦσε νὰ ἐπανορθωθεῖ μὲ καμμιὰ «ῦφεση» δόσο βαθειὰ καὶ ἀν εἶναι αὐτὴ. Μιὰ παραγωγὴ ποὺ αὐξάνεται κατὰ 3% τὸν χρόνο διπλασιάζεται σχεδὸν κάθε 23 χρονια. Στὸ τέλος ἔνδεις αἰῶνα αὐτὴ πρέπει νὰ πολλαπλασιαστεῖ μὲ τὸ 20. "Αν ἡ καθαρὴ παραγωγὴ τοῦ καπιταλιστικοῦ τομέα στὴ Γαλλία ἔτσι τὸ 1860, ἔχατὸ κατὰ ἀπασχολούμενο ἔργατη, αὐτὴ εἶναι σήμερα 2000. Ἡ θεωρία τῆς ἀπόλυτης ἔξαθλίωσης σημαίνει ότι ἀν δὲν μισθὼς ἔτσι τὸ 1860, εἶναι κατώτερος ἀπὸ 50 σήμερα, μὲ ἄλλα λόγια, ότι οἱ μισθοὶ ἀντιπροσωπεύουν λιγώτερο ἀπὸ 50) 2000 (εἴτε λιγώτερο ἀπὸ 2,5%) τοῦ καθαροῦ προϊόντος τοῦ καπιταλιστι-

κοῦ τοιμέα. Ὁποιοσδήποτε καὶ ἂν εἶναι δὲ δγκος τῆς συσσώρευσης, τῆς ἔξαγωγῆς κεφαλαίων, τῶν κρατικῶν δαπανῶν κλπ. ή ἀπορρόφηση τῆς παραγωγῆς θὰ ἦταν μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες ἐντελῶς ἀδύνατος.

Πράγματι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ταξικῆς πάλης μέχρι σήμερα ἦταν μιὰ αὖξηση τοῦ πραγματικοῦ μισθοῦ ποὺ χοντρικὰ καὶ μακροπρόθεσμα ἦταν παράλληλη μὲ τὴν αὖξηση τῆς παραγωγικότητας τῆς ἔργασίας. Τὸ προλεταριάτο μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ἔχει ἐπιτύχει — ή δὲν ἔγειται οὐσιαστικὰ — γὰρ τροποποιήσει τὴν διαγομή τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος πρὸς δφελός του. Ἀλλὰ ἔχει ἐπιτύχει γὰρ ἀποφεύγει αὐτὴ τὴν διαγομή νὰ ἐπιδειγώγεται εἰς βάρος του. Τὸ ποσοστὸ τῆς ἔκμετάλλευσης παραμένει μακροπρόθεσμα σχεδὸν σταθερό.

Γιατὶ ή πάλη τῶν τάξεων ἔχει καταλήξει μέχρι ἐδῶ σ' αὐτὸ τὸ ἀποτέλεσμα καὶ ὅχι σὲ ἄλλο, εἶναι ἔνα ζήτημα πολὺ πλατύ γιὰ νὰ μποροῦμε γὰρ τὸ πραγματευτοῦμε ἐδῶ. Ἡ θεωρία τοῦ Μάρξ γιὰ τὴν ὑψωση τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἔκμετάλλευσης ἔχει παίζει καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ παίζει ἔνα ρόλο στὴν παραδοσιακὴ ἀντίληψη, γιατὶ αὐτὴ ή ὑψωση φαίγεται σὰν ή κινητήρια δύναμη στὴν πάλη τῶν τάξεων. Ἀλλὰ αὐτὴ ἔχει ἐπίσης καὶ μιὰ κεντρικὴ σημασία στὴν ἀγάλυση του τῆς δυγαμικῆς ισορροπίας τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας καὶ τῶν «ἀντιφάσεών της». Ἡ «ἀντικειμενικὴ δυγαμικὴ τῶν οἰκονομικῶν ἀντιφάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ» θὰ προέκυψε ἀπὸ τὴν σύγκρουση ἀνάμεσα στὴν ἀπεριόριστη ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων πρὸς τὴν δποίαν τείνει δὲ καπιταλισμὸς καὶ στὴν περιορισμένη ἀνάπτυξη τῆς καταναλωτικῆς δυνατότητας τῆς κοινωνίας (ἔννοεῖται οἰκονομικὴ δυνατότητα καὶ ὅχι βιολογική,) ποὺ εἶναι ἀντανάκλαση τῆς στασιμότητας τοῦ ἐπιπέδου ζωῆς τῆς ἔργατικῆς τάξης ή τῆς πολὺ βραδείας ὑψωσής του ἐν σχέσει μὲ τὴν παραγωγή. Αὐτὴ ή σύγκρουση θὰ ἔκανε τὴν συσσώρευση τοῦ κεφαλαίου νὰ μὴ μπορεῖ νὰ πραγματοποιεῖται παρὰ μέσω περιοδικῶν κρίσεων ποὺ θὰ συγεπάγονται μιὰ καταστροφὴ τοῦ πλούτου ή ἀκόμα θὰ ἔκανε τὴν συσσώρευση στὸ τέλος ἀδύνατη.

*Αμεσα ἀπὸ αὐτὸ προκύπτει ἔκεινο ποὺ θέλουμε νὰ ποῦμε, δτι αὐτὴ ή σύγκρουση δὲν δημιουργεῖ ἀπόλυτη καὶ ἀνυπέρβλητη ἀντίφαση. Ἡ σύγκρουση εἶγαι πραγματικὴ μέχρι ἐνδὲ δρισμένου σημείου: δ καπιταλισμὸς αὖξάνει πραγματικὰ τὴν παραγωγή, ἀλλὰ

αύτή ή αύξηση δὲν συγοδεύεται αὐτομάτως καὶ ἀναγκαίως ἀπὸ μιὰ αὔξηση ποὺ γὰρ ἀνταποχρίνεται στὴ συνολικὴ κοινωνικὴ ζήτηση. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀνυπέρβλητη ἀντίφαση: ἡ συνολικὴ κοινωνικὴ ζήτηση μὲρος εἰ τὸ αὐξάνεται δίχως καθόλου νὰ χαλάσει δὲ κόσμος. Αὐτὸς μπορεῖ νὰ εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς ἐργατικῆς πάλης ποὺ αὔξανει τοὺς μισθούς, συγέπεια μᾶς αὔξησης τῆς καπιταλιστικῆς συσσώρευσης, ἀποτέλεσμα μᾶς συγειδητῆς πολιτικῆς ποὺ αὔξανει τὶς κρατικὲς δαπάνες.

Αὕτη ἡ θεώρηση τοποθετεῖ τὸ ζήτημα σὲ βασικὸ πεδίο, γιατὶ αύτὴ δείχνει ὅτι ἡ πραγματοποίηση μᾶς δυναμικῆς ισορροπίας τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας (ἢ τῆς δυνατότητας τῆς συσσώρευσης δίχως κρίσεις) εἶναι ἔνα πρόβλημα σχετικό. Είναι δὲ Μάρκος ὁ ἴδιος ποὺ πρῶτος ἔχει δεῖξει στὸ II τόμου τοῦ Κεφαλαίου ὅτι ἡ συσσώρευση δίχως κρίσεις ήταν δυνατὴ ἀρκεῖ ἐρισμένες ἀναλογίες ἀνάμεσα στὰ οἰκονομικὰ μεγέθη νὰ εἶναι ἀμοιβαίες. Αὐτές οἱ διατυπώσεις μποροῦν εύκολα νὰ γενικευτοῦν: ἡ συσσώρευση δίχως κρίσεις θὰ εἶναι δυνατὴ ἀν ἀπὸ μιὰ κατάσταση ισορροπίας, δλα τὰ οἰκονομικὰ μεγέθη ἀναπτύσσονται ἀναλογικὰ — ἢ ἀν οἱ διαφορετικοὶ ρυθμοὶ στὴν αὔξηση ἀντισταθμίζονται ἀμοιβαίως. "Ἄν ἐπὶ παραδείγματι σὲ μιὰ οἰκονομία μὲ σταθερὸ πληθυσμὸ ἡ ἐτησία συσσώρευση (ἐτήσια συσσώρευση καθαροῦ κεφαλαίου) ισοδυναμεῖ πρὸς 3% τοῦ κατατείθεμένου κεφαλαίου καὶ ἀπὸ αὐτὸς τὸ γεγονός ἡ παραγωγικότητα γιὰ κάθε ὥρα ἐργασίας αὔξανεται ἐξ ἵσου 3% πρέπει καὶ ἀρκεῖ γιὰ νὰ διατηρεῖται ἐπ' ἀδριστον ἡ ισορροπία καὶ οἱ μισθοὶ καὶ ἡ μὴ παραγωγικὴ κατανάλωση τῶν καπιταλιστῶν (ἐν्यοεῖται καὶ αὐτὴ τοῦ Κράτους) νὰ αὔξανονται ἐπίσης σὲ 3% κάθε χρόνο. "Ἄν σ' αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν οἰκονομία οἱ σχέσεις ἀνάμεσα στὰ οἰκονομικὰ μεγέθη τροποποιηθοῦν, προσαρμογὴς ποὺ νὰ ἐπαναγκαθιστοῦν τὴν ισορροπία εἶναι πάντα δυνατό. "Ἄν ἐπὶ παραδείγματι οἱ καπιταλιστὲς κατορθώσουν νὰ ἐπιβάλλουν ἔναν περιορισμὸ στὸν πραγματικὸ ἐργατικὸ μισθὸ ἀλλὰ αὔξησουν σὲ ἀνάλογο βαθμὸ τὴν μὴ παραγωγική τους κατανάλωση ἡ τὶς κρατικὲς δαπάνες, ἡ ισορροπία θὰ διατηρηθεῖ. Τὸ ἴδιο, ἀν ἐπιχειρήσουν μιὰ συσσώρευση σὲ ἔνα ποσοστὸ πιὸ ὑψηλὸ καὶ σὲ δυσοπτημα καὶ ἀν διατηρήσουν αὐτὸς τὸ ποσοστό. Τὸ ἴδιο τέλος ἀν περιορίσουν τὴν συσσώρευσή τους γιὰ νὰ αὔξησουν τὶς κρατικὲς δαπάνες (σ' αὐτές τὶς δύο τε-

λευταῖς περιπτώσεις τὸ ποσσότης τῆς αὔξησης τῆς οἰκονομίας θὰ εἶναι διαφορετικὸ ἀπ' ὅτι θὰ ἦταν ἄλλως καὶ ἐπίσης ὁ καταμερισμὸς τῶν παραγωγῶν δυνάμεων ἀνάμεσα σὲ παραγωγὴ παραγωγικῶν μέσων καὶ παραγωγὴ ἀντικειμένων κατανάλωσης θὰ πρέπει νὰ τροποποιηθεῖ βαθιμαῖα ἢ ἀπότομα).

Εἶναι βέβαιο ὅτι ἡ κλασσικὴ καπιταλιστικὴ οἰκονομία λοιπόν, ἐντελῶς παραδομένη στὶς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς δὲν περιέχει καγένα μηχανισμὸ που νὰ ἔγγυαται τὴν ἀναλογικὴ αὔξηση τῶν μεγεθῶν τῆς ἢ γιὰ συναρμόζει αὐτὲς τὶς αὔξησεις τῆς μιὰ μὲ τὴν ἄλλη, ἢ μᾶλλον, ὅτι αὐτὸς ὁ «μηχανισμὸς συναρμογῆς» δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν οἰκονομικὴ χρίση (χρίση ὑπερπαραγωγῆς). Ἡ αὐτόματη ἔξελιξη τῆς τείνει νὰ προκαλεῖ κανονικὰ ἀνατροπὴ τῆς ισορροπίας.

Οἱ φάσεις τῆς ἐπέκτασης εἶναι ἀναγκαῖες φάσεις ἐπιταχυνομένης συσσώρευσης κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ὅποιων ἢ παραγωγὴ ἵκανότης τείνει νὰ αὔξηθεῖ πιὸ γρήγορα ἀπὸ τὴν τελικὴ ζήτηση ἀντικειμένων κατανάλωσης, πρᾶγμα ποὺ δδηγεῖ στὴν ὑπερπαραγωγὴ, στὴν τροχοπέδηση τοῦ προτσὲς τῆς συσσώρευσης καὶ στὴν χρίση. Ὑπὸ μιὰ ἔξασθενημένη μορφὴ — ἢ ἐναλλαγὴ εύφορίας καὶ ὑποχώρησης — τὸ ἴδιο φαινόμενο, ἀποτέλεσμα τῶν ἴδιων παραγόντων, ἐμμένει στὴν σύγχρονη καπιταλιστικὴ οἰκονομία.

Ἄλλὰ ἡ συγχέντρωση τοῦ κεφαλαίου καὶ ἡ αὔξανόμενη ἐπέμβαση τοῦ κράτου στὴν οἰκονομία σημαίνει ἀκριβῶς ὅτι ἡ καπιταλιστικὴ οἰκονομία δὲν εἶναι ὀλοκληρωτικὰ παραδομένη στὶς δυνάμεις τῆς ἀγορᾶς — ἐν πάσῃ περιπτώσει δὲν εἶναι ἐν σχέσει μὲ τὸ πρόσβλημα τῶν χρίσεων ποὺ εἶναι τὸ πιὸ ἐνδιαφέρον στὰ μάτια τῶν καπιταλιστῶν, δεδομένου ὅτι αὐτὸς διαταράσσει περιοδικὰ τὴν σταθερότητα τῆς ἔξουσίας τους στὴν κοινωνία. Ἡ ἐπέμβαση τοῦ κράτους εἶναι τοῦ λοιποῦ ἀκριβῶς ὁ παράγων τῆς ἀντιστάθμισης τῶν ἀσταθειῶν ποὺ ἥταν ἀπὼν στὸν κλασσικὸ καπιταλισμό. Αὔξανοντας ἡ περιορίζοντας τὴν καθαρὴ ζήτηση τοῦ ἀγαθῶν καὶ δημηρειῶν τὸ Κράτος γίνεται ἐνας ρυθμιστὴς τοῦ ἐπιπέδου τῆς συνολικῆς ζήτησης καὶ μπορεῖ ίδιαιτέρως νὰ ἀντισταθμίζει τὴν

ἀνεπάρκεια αὐτῆς τῆς ζήτησης ποὺ εἶναι ἡ πηγὴ τῶν κρίσεων ὑπερπαραγωγῆς.

"Οτι αὐτὴ ἡ ἐπέμβαση τοῦ καπιταλιστικοῦ κράτους χαρακτηρίζεται αὐτὴ ἡ ἴδια ἀπὸ τοὺς παραλογισμοὺς καὶ τὴν βαθειὰ ἀναρχία ποὺ παρουσιάζει ἡ καπιταλιστικογραφειοχρατικὴ διεύθυνση τῆς κοινωνίας εἶναι ἀναμφισβήτητο. "Οτι αὐτὴ δημιουργεῖ σὲ ἄλλα ἐπίπεδα συγκρούσεις καὶ ἀστάθεια γιὰ τὶς δποῖες θὰ μιλήσουμε πιὸ κάτω εἶγα βέβαιο. "Ομως παρ' δλα αὐτὰ μιὰ κρίση τοῦ εἰδούς αὐτῆς τοῦ 1929 εἶναι τοῦ λοιποῦ ἀκατανόητος ἔξω ἀπὸ μιὰ συλλογικὴ κρίση τρέλλας τῶν καπιταλιστῶν. Τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νὰ εἴναι ἀπὸ καθαρὸ καθαρὸ γιὰ ἔκεινους ποὺ παραδέχονται ὅτι ἡ κατάργηση τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας καὶ τῆς κλασσικῆς ἀγορᾶς δὲν ἀρκοῦν γιὰ νὰ καταργηθεῖ ὁ καπιταλισμός.

"Αν πράγματι παραδεχτοῦμε ὅτι ἡ συνολικὴ συγχέντρωση τῶν μέσων παραγωγῆς στὰ χέρια μιᾶς μόνης καπιταλιστικῆς ἑταίρειας ἡ τοῦ κράτους δὲν ἀφαιρεῖ ἀπὸ αὐτὰ τὸν χαρακτὴρα τοῦ κεφαλαίου — δπως τὸ ἔχουν παραδεχτεῖ ὁ Μάρξ, ὁ Ἐγκελς καὶ ὁ Λένιν — ἡ ἐπίσης ὅταν ἔνα ἰδιαίτερο στρώμα δεσπόζει στὴν παραγωγὴ καὶ στὴν κοινωνία εἴμαστε ἀμέσως ὑποχρεωμένοι νὰ παραδεχτοῦμε ὅτι οἱ οἰκογομικὲς κρίσεις ὑπερπαραγωγῆς εἶναι ἔνα φαινόμενο σχετικὰ ἐπιφανειακὸ ποὺ δὲν ἀνταποκρίνεται παρὰ σὲ μιὰ φάση τοῦ καπιταλισμοῦ. Γιατὶ ποὺ θὰ ἀναζητήσουμε κρίσεις ὑπερπαραγωγῆς σὲ μιὰ δλοκληρωτικὴ καπιταλιστικὸ - γραφειοχρατικὴ οἰκογομία — δπως στὴν Ρωσία ἐπὶ παραδείγματι; Εἶναι πράγματι καθαρὸ ὅτι σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ βαθειὰ καὶ ἀναπόφευκτη ἀνικανότητα τῆς γραφειοχρατίας νὰ σχεδιοποιήσει λογικὰ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν δική της ἀποψη δὲν ἔρμηνεται καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἔρμηνεται ἀπὸ κρίσεις γενικῆς ὑπερπαραγωγῆς. Οἱ «ὑπερπαραγωγές» ἐν αὐτὲς ἐκδηλώνονται δὲν θὰ εἶχαν οὔτε περισσότερη οὔτε λιγότερη σημασία ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐκδηλώσεις ἀσυναρτησίας τῆς γραφειοχρατικῆς σχεδιοποίησης.

Γιὰ τὸν Μάρξ ἔκεινο ποὺ ἥταν ἀκόμα πιὸ ἐγδιαφέρον ἀπὸ τὶς κρίσεις ὑπερπαραγωγῆς ἥταν οἱ μεγάλες τάσεις ἡ νόμοι ποὺ πίστευε ὅτι διέκρινε στὴν ἔξελιξη τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ αὖξηση τοῦ

ποσοστοῦ τῆς ἔκμετάλλευσης. Ἡ ὕψωση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου (ἐξάλειψη τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὶς μηχανές). Ἡ πτώση τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους. Αὐτὲς ἥταν πιὸ ἐνδιαφέρουσες γιατὶ δρίσκονταν στὴν πηγή τῶν κρίσεων ὑπερπαραγωγῆς καὶ ἐπρεπε γὰρ δῦνηγοῦν σὲ μιὰ ἐπιδείγνωσή τους διὰ μέσου τῆς ἴστορίας τοῦ καπιταλισμοῦ.

Πράγματι ἡ αὔξηση τῆς ἔκμετάλλευσης καὶ ἡ ὕψωση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου δῦνηγοῦν καὶ οἱ δύο σὲ μιὰ σχετικὴ ἡ ἀπόλυτη ἔλαττωση τῆς μάζας τῶν μισθωτῶν συνεπῶς στὸν περιορισμὸν τῆς ζήτησης τῶν ἀγαθῶν κατανάλωσης παράλληλα μὲ τὴν αὔξησην τῆς παραγωγῆς αὐτῆς τῶν ἀγαθῶν, συνεπῶς στὴν κρίση ὑπερπαραγωγῆς. Καὶ στὴν ἐπόμενη κρίση τὸ ποσοστὸν τῆς ἔκμετάλλευσης αὐξάνεται ἐν τῷ μεταξύ καὶ ἡ ὀργανικὴ σύνθεση τοῦ κεφαλαίου ὑψώνεται — αὐτὸν ποὺ κάνει τὸ πέρασμα τῆς κρίσης πιὸ δύσκολο. Ἀλλὰ αὐτὲς οἱ τάσεις εἶναι ἐπίσης πιὸ ἐνδιαφέρουσες ἀπὸ τὶς κρίσεις ὑπερπαραγωγῆς γιατὶ αὐτές ἐκφράζουν τὴν «ἔλλειψην δυνατοτήτων» τοῦ καπιταλισμοῦ. Ἡ παραγωγὴ δὲν μπορεῖ γὰρ αὐξάνεται ἀπεριόριστα ἐνῷ ἡ τελικὴ ζήτηση ἀντικειμένων κατανάλωσης σταματᾶ ἔνεκα τῆς αὔξησης τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἔκμετάλλευσης. Ἡ συσσώρευση δὲν μπορεῖ γὰρ συνεχιστεῖ δίχως νὰ ἐπιβραδύνεται ὅποι ἡ πηγὴ της, ὁ δύγκος τῶν κερδῶν πέφτει σχετικά μὲ τὸν δύγκο τοῦ κεφαλαίου. Ο καπιταλισμὸς τέλος δὲν μπορεῖ ταυτοχρόνως γὰρ συνεχίζει νὰ προλεταροποιεῖ τὴν κοινωνία καὶ νὰ καταδικάζει μιὰ αὐξανόμενη μάζα προλεταριάτων στὴν ἀνεργία, ὅπως τὸ θέλει ὁ γόμος τῆς ὕψωσης τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου καὶ τῆς αὔξησης τοῦ ἐφεδρικοῦ διομηχανικοῦ στρατοῦ ποὺ ἀκολουθεῖ.

Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἔλλειψη δυνατοτήτων εἶγαι φανταστική. Ἐχουμε δεῖξει πιὸ πάνω ὅτι δὲν ὑπάρχει «νόμος» αὔξησης τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἔκμετάλλευσης καὶ ὅτι ἀντίθετα ἔχεινο ποὺ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας εἶναι ἡ μακροπρόθεσμη σταθερότητα αὐτοῦ τοῦ ποσοστοῦ ἔκμετάλλευσης. Ἐχουμε ἐπίσης ἀλλοῦ δεῖξει ὅτι «ὁ γόμος τῆς ἐντυπωσιακῆς πτώσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ κέρδους» ἥταν ἀσταθής καὶ ἐξ ἄλλου στερεῖται κάθε σημασίας. Τέλος ἡ ἀναμφισβήτητη ὕψωση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου — τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἕδιος ἀριθμὸς ἐργατῶν χειρίζεται μιὰ διαρκῶς αὐξανόμενη ποσότητα μηχανῶν, πρώτων

ύλων χλπ. — γεγονός θεμελιώδους σημασίας για την έξέλιξη τής παραγωγής και τής οίκονομίας από διάφορες απόψεις δὲν έχει καθόλου τὸ ἀποτέλεσμα ποὺ δὲ Μάρκος τοῦ ἀποδίδει δηλ. τὴν μακροπρόθεσμη αὔξηση τῆς ἀνεργίας.

Καὶ ἐδῶ ἐπίσης δπως καὶ στὸ ζήτημα τῶν κρίσεων ἔνα σχετικὸ πρόβλημα ἀνεγείρεται σὲ ἀπόλυτη ἀντίφαση. Ἡ ξέωση τῶν ἐργατῶν ἀπὸ τὶς μηχανές σὲ ἕνα τομέα θὰ διδηγήσει τὴν δὲν δηγήσει σὲ μιὰ μὲ διάρκεια αὔξηση τῆς ἀνεργίας ἀν ὑπάρχουν τὴν δὲν ὑπάρχουν δριψμένες συνθῆκες: ἀνάμεσα σ' αὐτὲς οἱ πιὸ ἐνδιαφέρουσες εἶναι τὴν ἀρχικὴν ἀπασχόληση καὶ τὴν ἐπόμενην ἀπὸ τὴν κατασκευὴν νέων μηχανῶν καὶ πρὸ παντὸς δὲ ρυθμὸς τῆς συσσώρευσης σὲ διάλους τομεῖς τῆς οίκονομίας. "Ωστε αὐτὲς οἱ συνθῆκες ἐξαρτῶνται ἀπὸ πλείστους παράγοντες ἀνάμεσα στοὺς δποίους ἀποφασιστικὸ ρόλο παιζει τὸ ποσοστὸ ἐκμετάλλευσης ποὺ δπως ἔχουμε τὴν δηλητικὴν πάλη γιὰ τὴν αὔξηση τῶν μισθῶν συμβάλλει ἔμμεσα (καὶ μὲ τρόπο ὅχι σκόπιμο) στὸν περιορισμὸ τῆς σημασίας τῆς τεχνολογικῆς ἀνεργίας.

Τὶς πραγματικὰ ἐνδιαφέρουσες τάσεις τῆς μακροπρόθεσμης έξέλιξης τοῦ καπιταλισμοῦ δὲν πρέπει νὰ τὶς ἀναζητήσουμε στὸν τομέα τῆς οίκονομίας καὶ αὐτὸς γιὰ ἔναν ἀπλὸ λόγο. Αὐτὴ τὴν έξέλιξην συνεπάγεται μιὰ τροποποίηση τῆς οίκονομικῆς διάρθρωσης τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ γι' αὐτὸς μιὰ μεταμόρφωση περισσότερο τὴν λιγότερο βαθειὰν τῶν οίκονομικῶν νόμων. Οἱ σχέσεις καὶ οἱ νόμοι στὸ ἐσωτερικὸ μιᾶς ἀνταγωνιστικῆς καπιταλιστικῆς οίκονομίας δὲν εἶναι οἱ ίδιοι μὲ αὐτοὺς μιᾶς οίκονομίας ποὺ δεσπόζουν τὰ μονοπώλια, καὶ αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι εἶναι πολὺ διαφορετικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ποὺ διέπουν μιὰ οίκονομία διοχληρωτικοῦ γραφειοκρατικοῦ καπιταλισμοῦ (ὅπου τὰ μέσα παραγωγῆς εἶναι κρατικοποιημένα ποὺ ἐφαρμόζεται ἕνα γενικὸ παραγωγικὸ σχέδιο). Αὐτὸς ποὺ εἶναι κοινὸς σ' αὐτοὺς τοὺς διαφόρους σταθμούς, εἶναι οἱ τάσεις τῆς έξέλιξης τῆς παραγωγῆς τῆς οίκονομης τῆς: Ἡ αὔξανόμενη ἀλλοτρίωση τοῦ ἐργαζομένου, τὴν καπιταλιστικὴν μηχανοποίηση καὶ τὴν «ἐκλογίκευση» καὶ τὸ ἐπακόλουθό της: τὴν συγχεντρωποίηση. Εἶναι ἐπίσης καὶ πρὸ παντὸς παράγων ποὺ καθωρίζει αὐτὴ τὴν έξέλιξην: τὴν πάλη τῶν τάξεων. Θὰ ξανάρθουμε σ' αὐτὸς πιὸ κάτω.

"Εχουμε δοκιμάσει νὰ δείξουμε ἐν συντομίᾳ δτὶς τὸ οίκονομο:-

κὸ σύστημα ποὺ ἀνέπτυξε ὁ Μάρξ στὸ Κεφάλαιο (δὲν μιλῶμε γιὰ τὸν ἔχχυδαῖσμό του) δὲν ἔξηγεται τὴν λειτουργία καὶ τὴν ἔξέλιξη τοῦ καπιταλισμοῦ. "Αν σκεφτοῦμε πάνω στὴν ἔννοια αὐτῆς τῆς κριτικῆς θὰ παρατηρήσουμε δτὶ ἐκεῖνο ποὺ μᾶς φαίνεται διαρκῶς σὰν ἡ πηγὴ ἐκείνου ποὺ εἶναι ἀμφισβήτησιμο στὸ Κεφάλαιο εἶγα: ἡ μεθοδολογία του. Η θεωρία τοῦ μισθοῦ τοῦ Μάρξ καὶ τὸ ἐπακόλουθό της, ἡ θεωρία τῆς αὔξησης τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἐκμετάλλευσης, ξεχινοῦν ἀπὸ ἔνα ἀξιώμα: δτὶ δ ἐργάτης πραγματικὰ καὶ δλοκληρωτικὰ περιορίζεται ἀπὸ τὸ Κεφάλαιο σὲ ἀντικείμενο (σὲ ἐμπόρευμα).

Η θεωρία τῶν κρίσεων ξεχινάει ἐπίσης ἀπὸ ἔνα ἀξιώμα στὸ βάθος ἀνάλογο μὲ τὸ πρῶτο: δτὶ οἱ ἀνθρωποι καὶ οἱ τάξεις δὲν μποροῦν τίποτε νὰ κάνουν στὴν λειτουργία τῆς οἰκονομίας. Αὐτὰ τὰ ἀξιώματα εἶναι ψευδῆ, ἀλλὰ ἔχουν ἐπίσης μὰ πιὸ βαθειὰ σημασία. Εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νὰ γίνει ἡ οἰκονομία μὰ ἐπιστήμη μὲ τὴν ἔννοια τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Γι' αὐτὸ πρέπει τὸ ἀγαθό μὲν ὁ τῆς νὰ διαμορφώνεται ἀπὸ ἀντικείμενο. Καὶ πράγματι μέσα στὸ Κεφάλαιο ἐργάτες καὶ καπιταλιστές ἐμφανίζονται σὰν καθαρὰ καὶ ἀπλὰ ἀντικείμενα. Δὲν εἶναι παρὰ τυφλὰ καὶ συνείδητα δργανα ποὺ πραγματοποιοῦν μὲ τὶς ἐνέργειές τους ἐκεῖνο ποὺ οἱ «οἰκονομικοὶ γόμοι» ἐπιβάλλουν.

"Αν ἡ οἰκονομία δψεῖται νὰ γίνει μηχανὴ τῆς κοινωνίας, πρέπει αὐτὴ νὰ κάνει τὰ φαινόμενα νὰ διέπονται ἀπὸ «ἀντικείμενικούς» νόμους ἀνεξάρτητους ἀπὸ τὴν δράση τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν τάξεων. Καταλήγει ἔτσι σ' αὐτὸ τὸ πελώριο παράδοξο: ὁ Μάρξ δ ὅποιος ἀνεκάλυψε τὴν πάλη τῶν τάξεων, ἔγραψε ἔνα μνημειῶδες ἔργο ποὺ ἀγαλύει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ καπιταλισμοῦ, ἔργο δμως στὸ ὅποιον ἡ πάλη τῶν τάξεων ἐντελῶς ἀπουσιάζει ἀπ' αὐτό. Αὐτὴ ἡ ὅποψη τῆς ἱστορίας ἔξηγεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ ποὺ ἔχει ἔξασκήσει στὸν Μάρξ ἡ καπιταλιστικὴ ιδεολογία. Γιατὶ αὐτὰ τὰ ἀξιώματα καὶ αὐτὴ ἡ μέθοδος, σ' δτὶ ἔχουν τὸ περισσότερο βάθος, ἐκφράζουν τὴν ούσια τοῦ τρόπου ποὺ οἱ καπιταλιστές βλέπουν τὸν ἀνθρωπο. Θὰ ξανάρθουμε πιὸ κάτω.

Άλλὰ δὲν μποροῦμε νὰ κλείσουμε αὐτὴ τὴν κριτικὴ ἔξέταση τῆς μαρξιστικῆς οἰκονομίας δίχως νὰ ἀναφερθοῦμε στὶς πολιτικές της συνέπειες. Ποιὰ εἶναι μέσα σ' αὐτὴ τὴν ἀντίληψη ἡ συνείδηση τοῦ ἐργάτη; Εἶναι μὰ συνείδηση ἀθλιότητας καὶ τίποτε

περισσότερο. Ο έργατης έχει οίκονομικές διεκδικήσεις που τις προκαλεῖ τὸ σύστημα καὶ μαθαίνει μὲ τὴν πεῖρα του ὅτι τὸ σύστημα ἀπαγορεύει τὴν ἴχανοποίησή τους.

Αὐτὸς μπορεῖ νὰ τὸν δδηγήσει στὴν ἐξέγερση. Άλλὰ ποιό θὲ εἶναι τὸ ἀντικείμενό της; Μιὰ καλύτερη ἴχανοποίηση τῶν ὑλικῶν ἀναγκῶν του. "Αγ αὐτῇ ἡ ἀντίληψη εἶναι ἀληθινὴ ὅλο ἔχειν ποὺ δ ἔργατης θὰ μαθαίνει κάτω ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸς εἶναι ὅτι ἐπιθυμεῖ μὰ πιὸ ὑψηλὴ καταγάλωση καὶ ὅτι δ καπιταλισμὸς εἶναι ἀνίκανος ως τοῦ τὴν προσφέρει. Τὸ προλεταριάτο θὰ μποροῦσε τὸ πολὺ νὰ καταστρέψει αὐτὴ τὴν κοινωνία. Μὲ τί θὰ τὴν ἀντικαθιστοῦσε; Κανένα νέο θετικὸ περιεχόμενο ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ θεμελιώσει μὰ ἀνοικοδόμηση τῆς κοινωνίας δὲν θὰ μποροῦσε νὰ προσάλλει ἀπὸ μὰ ἀπλὴ συνείδηση τῆς ἀθλιότητας. Οὕτε σ' ὅτι ἔχει σχέση μὲ τὴν δργάνωση τῆς νέας κοινωνίας, οὔτε ὅτι ἔχει σχέσει μὲ τὸν προσανατολισμὸ της, δὲν θὰ μποροῦσε τὸ προλεταριάτο ἀπὸ τὴν πεῖρα του τῆς ζωῆς κάτω ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ νὰ διαλει γέες ἀρχές.

Μὲ λίγα λόγια ἡ προλεταριακὴ ἐπανάσταση γίνεται μέσα σ' αὐτὲς τὶς συνθῆκες μὰ ἀπλὴ ἀντανάκλαση τῆς ἐξέγερσης ἐναυτίσου τῆς πείνας ἀπὸ ὅπου εἶναι ἀδύνατο νὰ ίδοῦμε πῶς ποτὲ δ σοσιαλισμὸς θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα. Καὶ ποιὰ εἶναι ἡ προέλευση τῶν ἀντιφάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ τῶν κρίσεών του καὶ τῆς ἱστορικῆς του κρίσης; Εἶναι ἡ «ἰδιωτικὴ οίκειοποίηση» μ' ἄλλα λόγια ἡ ἀτομικὴ ίδιοκτησία καὶ ἡ ἀγορά. Αὐτὴ εἶναι ποὺ ἐμποδίζει τὴν «ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων» ἡ ὁποία εἶναι ἐξ ἄλλου τὸ μόνο πραγματικὸ καὶ αἰώνιο ἀντικείμενο τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν.

Ἡ κριτικὴ τοῦ καπιταλισμοῦ συνίσταται τελικὰ στὸ ὅτι αὐτὸς δὲν ἀναπτύσσει ἀρκετὰ γρήγορα τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις. (δηλαδὴ σὰν ποῦμε ὅτι δὲν εἶναι ἀρκετὰ καπιταλισμός). Γιὰ νὰ γίνει πιὸ γρήγορη αὐτὴ ἡ ἀνάπτυξη θὰ ἔπρεπε καὶ θὰ ἀρκοῦσε νὰ ἔξαφαγιστοῦν ἡ ἀτομικὴ ίδιοκτησία καὶ ἡ ἀγορά. ᩴ ἐθνικοποίηση τῶν μέσων παραγωγῆς καὶ ἡ σχεδιοποίηση, θὰ προσφέρονται τότε στὴν λύση τῆς κρίσης τῆς συγχρόνου κοινωνίας. Αὐτὸς ἐξ ἄλλου οἱ ἔργατες δὲν τὸ ξαίρουν καὶ δὲν μποροῦν νὰ τὸ ξαίρουν. ᩴ κατάστασή τους τοὺς κάνει νὰ ὑφίστανται τὶς συγέ-

πειες τῶν ἀγτιφάσεων τοῦ καπιταλισμοῦ, ἀλλὰ δὲν τοὺς κάνει καθόλου ἵκανοὺς νὰ διεισδύσουν στὶς αἰτίες.

Ἡ γνώση αὐτῶν δὲν προκύπτει ἀπὸ τὴν πεῖρα τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν θεωρητικὴ γνώση τῆς λειτουργίας τῆς καπιταλιστικῆς οἰκονομίας, γνώση προσιτή βέβαια σὲ ἀτομα ἐργάτες, ἀλλὰ ὅχι διμως στὸ προλεταριάτο σὰν προλεταριάτο. Σπρωγμένο στὴν ἔξέγερση ἐναυτίον τῆς ἀθλιότητας ἀλλὰ ἀγίκανο νὰ αὐτοδιευθύνεται ἀφοῦ ἡ πεῖρα του δὲν δίγει καμμιὰ προνομιοῦχα ἀποψη πάνω στὴν πραγματικότητα, τὸ προλεταριάτο δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι μέσα σ' αὐτὴ τὴν διπτικὴ παρὰ τὸ πεζικὸ στὴν ὑπηρεσία ἐνδες ἐπιτελείου εἰδικῶν, οἱ δποῖοι ἔτι ποὺ ἀπ' ἀλλα ες παρατηρήσεις τὶς διποῖες τὸ προλεταριάτο σὰν τέτοιο δὲν ἔχει ἀποδεχτεῖ, τί δὲν πάει καλὰ μὲ τὴν σημερινὴ κοινωνία καὶ πῶς πρέπει νὰ τὴν τροποποιήσουμε. Ἡ παραδοσιακὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν οἰκονομία καὶ τὴν ἐπαναστατικὴ προοπτική, δὲν μποροῦν νὰ θεμελιώσουν καὶ δὲν ἔχουν πραγματικὰ θεμελιώσει στὴν ἴστορία παρὰ μιὰ γραφειοκρατικὴ πολιτικὴ.

Βέβαια δὲν ιδιος δὲν ἔχει διγάλει αὐτὲς τὶς συνέπειες ἀπὸ τὴν οἰκονομικὴ του θεωρία. Οἱ πολιτικές του θέσεις πᾶνε στὸ μεγαλύτερο μέρος σὲ μιὰ ἔννοια διαμετρικὰ ἀντίθετη. Ἀλλὰ αὐτὲς εἶναι οἱ συνέπειες ποὺ ἀπορρέουν ἀντικειμενικὰ ἀπ' αὐτὴν καὶ εἶναι αὐτὲς ποὺ ἔχουν ἐπικυρωθεῖ μὲ τρόπο δλοένα καὶ πιὸ καθαρὸ στὸ πραγματικὸ ἴστορικὸ κίνημα, καταλήγοντας τελικὰ στὸν σταλιγισμό.

Ἡ ἀντικειμενιστικὴ ἀποψη τῆς ἴστορίας καὶ τῆς οἰκονομίας δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἡ πηγὴ μιᾶς γραφειοκρατικῆς πολιτικῆς δηλ. μιᾶς πολιτικῆς ποὺ σώζοντας τὴν ούσια τοῦ καπιταλισμοῦ, προσπαθεῖ νὰ τοῦ βελτιώσει τὴν λειτουργία.

III. Ἡ θεμελιώδης ἀντίφαση τοῦ καπιταλισμοῦ

Ο καπιταλισμὸς εἶναι ἡ πρώτη ἀπὸ δεσες ἔρουμε ἴστορικὴ κοινωνία τῆς διποίας ἡ ὁργάνωση περιέχει μιὰ ἀνυπέρβλητη ἐσωτερικὴ ἀντίφαση. Ο δρος ἀντίφαση ἔχει ἀπὸ πολλὰ χρόνια ἐξευτελισθῇ ἀπὸ τοὺς μαρξιστὲς καὶ τοὺς φευτομαρξιστὲς σὲ βαθ-

μὰ ποὺ νὰ χάσει κάθε σημασία. "Έχει γίνει μ' αὐτὸν κατάχρηση καὶ ἀπὸ τὸν ἵδιο τὸν Μάρκ, δταν μιλάει γιὰ ἀντίφαση ἀνάμεσα στὶς «παραγωγικὲς δυνάμεις» καὶ στὶς «σχέσεις παραγωγῆς», ποὺ ἔπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω δὲν ἔχει ἔνγοια.

"Οπως καὶ οἱ ἄλλες ιστορικὲς κοινωνίες, δὲ καπιταλισμὸς εἶναι μιὰ κοινωνία διαιρεμένη σὲ τάξεις. Σὲ κάθε κοινωνία διαιρεμένη σὲ τάξεις, αὐτὲς οἱ τάξεις ἀντιτίθενται μεταξύ τους γιατὶ τὰ συμφέροντά τους συγχρούονται. Ἐλλὰ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἡ ὑπαρξη τῶν τάξεων καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴ ἡ ἐκμετάλλευση δὲν δημιουργοῦν ἀντίφαση. Αὐτὰ προσδιορίζουν ἀπλῶς μιὰ ἀντίθεση ἢ μιὰ σύγχρουση ἀνάμεσα σὲ δυὸ κοινωνικὲς διμάδες. Δὲν ὑπάρχει ἀντίφαση σὲ μιὰ κοινωνία δούλων ἢ δουλοπαροίκων ὅποιαδήποτε καὶ ἀν εἶναι σὲ μιὰ στιγμὴ ἢ βιαιότητα τῆς σύγχρουσης ποὺ φέργει ἀντιμέτωπους ἐκμεταλλευτὲς καὶ ἐκμεταλλευόμενους. Αὐτὲς οἱ κοινωνίες εἶναι «ρυθμισμένες»: οἱ κοινωνικοὶ δροι, ἢ κυριαρχία μιᾶς τάξης ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὰ ἀτομα συμπεριφορὰ ποὺ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀπάνθρωπος καὶ τυραννική, ἀλλὰ ποὺ μένει δυνατὴ καὶ συγαρήσ. Ἐκεῖνο ποὺ δὲ κύριος ἐπιβάλλει στὸν δοῦλο καὶ δὲ πυργοδεσπότης στὸν δουλοπάροικο δὲν ἀποτελεῖ ἐσωτερικὴ ἀντίφαση καὶ εἶναι πραγματοποιήσιμο, ἐκτὸς ἐὰν δὲ κύριος «ὑπερβεῖ τὰ δρια», ἀλλὰ σ' αὐτὴ τὴν τελευταία περίπτωση, εἶναι σὰ νὰ πούμε αὐτὸς δὲ ἵδιος ἔξω ἀπὸ τὸν κανόνες τοῦ συστήματος τὸ δποῖον ὑπογοεῖται ὅτι παίρνει φροντίδα γιὰ τὴν ἀπόδοση καὶ τὶς συνθῆκες τῶν δούλων πρὸς τὸ πραγματικὸ συμφέρον τοῦ κυρίου ὅπως τὸ κάνει γιὰ τὰ ζῶα.

"Ακόμα δταν οἱ περιστάσεις ἐπιτρέπουν ἢ ἀναγκάζουν τοὺς κυρίους νὰ συμπεριφερθοῦν στοὺς δούλους μὲ τρόπο ποὺ συεπάγεται τὴν ἔξοντωσή τους δὲν ὑπάρχει καὶ ἔδω «ἀντίφαση». Εἶναι λογικὸ νὰ σφάζουν τὰ ἀργιά, ἐὰν τὸ κρέας εἶναι ἀκριβὸ καὶ τὸ μαλλὶ πολὺ φτηνό. Ἐὰν τὰ ἀργιά μπορέσουν κατὰ σύμπτωση νὰ μὴ τὸ ἐπιτρέψουν, αὐτὸ εἶναι ἄλλη ιστορία.

"Ακόμα, αὐτὲς οἱ κοινωνίες μιὰ καὶ ἔχουν ἔγκατασταθεῖ καὶ σὲ χρόνο δμαλὸ δὲν προσδιορίζονται στὴν καθημερινὴ τους ἔξέλιξη ἀπὸ τὴν πάλη ἀνάμεσα στὶς δυὸ τάξεις. Στὸ τέλος, οἱ δοῦλοι μπορεῖ νὰ ἔξεγερθοῦν ἐναγτίον τῶν κυρίων, οἱ δουλοπάροικοι μποροῦν νὰ καίνε τοὺς πύργους τῶν φεουδαρχῶν. Τὰ δύο ἀκρα τῆς σύγχρουσης μένουν ξένα τὸ ἔνα στὸ ἄλλο. Δὲν ὑπάρχει κοινὴ διαλε-

κτική τοῦ χυρίου καὶ τοῦ δούλου ἐκτὸς ἀπὸ τὴν φιλοσοφία καὶ στὸ φανταστικὸ ἐπίπεδο ποὺ δρίσκεται αὐτῇ.

Δὲγ γένεται συγκεκριμένη κοινὴ διαλεκτική, δὲγ γένεται καθημερινὴ δραστηριότητα τῶν ἐκμεταλλευμένων ποὺ γὰρ ἀναγκάζει καθημερινὰ τοὺς ἐκμεταλλευτὲς νὰ μεταμορφώγουν τὴν κοινωνία τους.

‘Ο καπιταλισμὸς ἀντίθετα, στηρίζεται σὲ μιὰ ἑσωτερικὴ ἀντίφαση — μιὰ ἀντίφαση πραγματικὴ μὲ δλη τὴν σημασία τῆς λέξης. ‘Η καπιταλιστικὴ ὄργανωση τῆς κοινωνίας εἶναι ἀντιφατικὴ μὲ τὴν πιὸ αὔστηρη ἔννοια: δὲγ μπορεῖ γὰρ δοκιμάζει γὰρ πραγματοποιήσῃ τοὺς σκοπούς της παρὰ μὲ πράξεις ποὺ εἶναι πάντα ἀντίθετες μὲ αὐτούς. ‘Ἄσ σταθοῦμε στὸ βασικὸ πεδίο, αὐτὸ τῆς παραγωγῆς: τὸ καπιταλιστικὸ σύστημα δὲγ μπορεῖ γὰρ ζήσῃ παρὰ προσπαθώντας συνεχῶς γὰρ μετατρέψει τοὺς μισθωτούς σὲ καθαρούς ἐκτελεστὲς — καὶ δὲγ μπορεῖ γὰρ λειτουργήσει παρὰ στὸ μέτρο ποὺ αὐτὴ ἡ μετατροπὴ δὲγ πραγματοποιεῖται. ‘Ο καπιταλισμὸς εἶναι ἀναγκασμένος γὰρ παρακινεῖ διαρκῶς τοὺς μισθωτούς γὰρ συμμετέχουν στὸ προτσὲς τῆς παραγωγῆς, συμμετοχὴ ποὺ αὐτὸς δὲ τοιούτος τείνει ἐξ ἀλλου γὰρ τὴν κάνει ἀδύνατη. Αὐτὴ ἡ τοιούτη ἀντίφαση ἔσται σχεδὸν ταυτόσημη στοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς ἡ τῆς κουλτούρας.

Αὐτὴ ἡ ἀντίφαση ἀποτελεῖ τὸ βασικὸ καπιταλιστικὸ γεγονός, τὸν πυρῆνα τῶν κοινωνικῶν καπιταλιστικῶν σχέσεων.

Αὐτὲς οἱ σχέσεις δὲν ἔμφανίστηκαν στὴν ἱστορία τῆς κοινωνίας παρὰ δταν δρισμένοι δροὶ δημιουργήθηκαν.

1) Πρέπει πρῶτα ἀπ’ δλα ἡ μισθωτὴ ἐργασία γὰρ γίνει ἡ βασικὴ παραγωγικὴ σχέση. ‘Η σημασία τῆς μισθωτῆς ἐργασίας ἀπ’ αὐτὴ τὴν ἀποφη εἶναι διπλὴ: ἀπὸ τὸ ἔνα μέρος στὴ μισθωτὴ ἐργασία, διεύθυνση καὶ ἐκτέλεση εἶναι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτοδύναμα χωρισμένες καὶ τείνουν γὰρ χωριστοῦν ὀλοένα καὶ περισσότερον. ‘Οχι μόνο τὸ ἀντικείμενο τῆς παραγωγῆς, ἀλλὰ ἐπίσης οἱ μέθοδοις καὶ τὰ μέσα — ἡ ἀνέλιξη τοῦ προτσὲς τῆς ἐργασίας — τείνουν μὲ ἔναν αὐξανόμενο βαθμὸ γὰρ προσδιορίζονται ἀπὸ ἔνα ἀλλο καὶ δχι ἀπὸ τὸ ἀμεσο ἐργαζόμενο. ‘Η διαταγὴ τῆς δραστηριότητας τείνει γὰρ μεταποιεῖται ἔξω ἀπὸ τὸ ὑποκείμενο τῆς δραστηριότητας. Ἀπὸ τὸ ἀλλο μέρος στὴ μισθωτὴ σχέση τόσο ἡ ἀνταμοιβὴ τοῦ ἐργαζομένου δσο καὶ ἡ προσπάθεια

που πρέπει να καταβάλλει είναι ούσιαστικά ἀκαθόριστες. Κανένας ἀντικειμενικός κανόνας, κανένας ύπολογισμός, καμιά παραδεδεγμένη κοινωνική σύμβαση δὲν ἐπιτρέπουν να πούμε σὲ μιὰ καπιταλιστική κοινωνία, ποιὸς είναι ὁ ἀκριβῆς μισθὸς ἢ ἡ προσπάθεια που καταβάλλει σὲ μιὰ ὥρα ἐργασίας.

Αὕτη ἡ ἔλλειψη προσδιορισμοῦ καλύπτεται στὶς ἀρχὲς τῆς ιστορίας τοῦ καπιταλισμοῦ ἀπὸ τὶς συνήθειες καὶ τὴν παράδοση ἀλλὰ αὐτὴ φαίνεται καθαρὰ ὅταν τὸ προλεταριῶτο ἀρχίζει νὰ ἀμφισβητεῖ τὴν ὑπάρχουσα κατάσταση πραγμάτων. Ἀπ’ αὐτὴ τὴν στιγμὴν «ἡ σύμβαση ἐργασίας» πάντα προσωρινὴ καὶ ἀναγεώσιμη, δὲν βασίζεται παρὰ στὴν σχέση τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στὰ δύο μέρη. Ἡ πραγματοποίησή της δὲν μπορεῖ νὰ ἔξασφαλιστεῖ παρὰ μέσω ἑνὸς ἀκατάπαυστου πολέμου ἀνάμεσα στοὺς καπιταλιστὲς καὶ στοὺς ἐργάτες.

2) Ἡ μισθωτὴ σχέση δὲν γίνεται μία ἐσωτερικὴ ἀντιφατικὴ σχέση παρὰ μὲ τὴν ἐμφάνιση μιᾶς ἔξελίσιμης καὶ ὅχι στατικῆς τεχνολογίας, δπως ἡταν αὐτὴ τῶν προηγουμένων κοινωνιῶν. Ἡ γρήγορη ἀνάπτυξη αὐτῆς τῆς τεχνολογίας ἐμποδίζει τὸ διαρκὲς κατακάθισμα τῶν τρόπων παραγωγῆς που θὰ μποροῦσε γὰρ ἀποτελέσει τὴ βάση σὲ μιὰ σταθεροποίηση τῶν ταξικῶν σχέσεων στὴν ἐπιχείρηση.

Αὕτη συγχρόνως ἐμποδίζει τὴν τεχνικὴ ἐπιδεξιότητα νὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ ἀμετάβλητα σὲ εἰδικὲς κατηγορίες τοῦ ἐργαζόμενου πληθυσμοῦ.

3) Αὐτοὶ οἱ παράγοντες δὲ δροῦν παρὰ σὲ σύνδεση μὲ μιὰ κοινωνικοπολιτικὴ καὶ ἐκπολιτιστικὴ γενικὰ κατάσταση: ὁ καπιταλισμὸς δὲν μπορεῖ νὰ ἀναπτύσσεται καὶ νὰ ἔξασφαλίζεται πλήρως παρὰ διὰ μέσου μιᾶς «ἀστικῆς» δημοκρατικῆς ἐπαγάστασης ἢ φευτεπανάστασης. Αὐτὸς ἀκόμα καὶ ὅταν δὲν παραχινεῖται ἀπὸ μία δραστήρια συμμετοχὴ τῶν μαζῶν, ἐκκαθαρίζει τὶς παλιὲς κοινωνικὲς καταστάσεις, ἀπαιτεῖ δπως τὸ μόνο θεμέλιο τῆς κοινωνικῆς δργάνωσης εἶναι τὸ δίκαιον, διακηρύσσει τὴν ἰσότητα τῶν δικαιωμάτων καὶ τὴν κυριαρχία τοῦ λαοῦ κλπ. Αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ παρουσιάζονται ἀκόμα καὶ ἔκει δπου ἡ ἀστικὴ ἐπανάσταση ἢ ἡ γραφειοκρατικὴ μεταμόρφωση βρίσκονται στὴν ἐμβρυώδη τους κατάσταση.

Εἶγαι τὸ σύνολο αὐτῶν τῶν ὅρων που δίγει στὴν πάλη τῶν τά-

ξεων μέσα στὸν καπιταλισμὸν τὴν ἴδιαίτερη καὶ μοναδική της δψη. Πραγματικά, ἡ πάλη τοῦ προλεταριάτου — ἀπλώνεται σὲ δλες τὶς ὅψεις τῆς ἐργασίας. Γιατὶ μακριὰ ἀπὸ τὸ νὰ φαίνονται σὰν «φυσικὲς» ἢ «κληρονομημένες» οἱ διαρκῶς ἀνατρεπόμενες ἀπὸ τοὺς καπιταλιστὲς μέθοδες καὶ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς, οἱ ἐργάτες τὶς διλέπουν δπως αὐτὲς εἶναι στὴν πραγματικότητα: μέθοδες ποὺ ἔχουν σκοπὸν τὴν ἐκμετάλλευση στὸ μάξιμου τῆς ἐργασίας, τὴν διαρκῶς αὐξανόμενη ύποταγὴ τοῦ ἐργαζομένου, στὸ κεφάλαιο— παίρνει τὴν ἀφετηρία της στὴν ἐσωτερικὴ ἀντίφαση τοῦ ἀντιπάλου, ποὺ εἶναι ἀναγκασμένος συγχρόνως γὰ τὴν ἀγαδαυλίζει συνεχῶς καὶ νὰ τῆς χορηγεῖ τὰ δπλα της. Γι' αὐτὸν αὐτὴ εἶναι αὐτοδύναμα διαρκής, τόσο δσο ἀφορᾶ τοὺς μισθίους δσο καὶ τὸ ρυθμὸν καὶ τὶς συνθῆκες ἐργασίας.

Δὲν περιορίζεται δπως αὐτὴ τῶν δσύλων ἢ τῶν δουλοπαροίκων στὸ νὰ ἔχει γιὰ σκοπὸν τὸ «ὅλα ἢ τίποτε» ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀκατάπαυστη ἀνταρσία στοὺς τόπους ἐργασίας ἐκπαιδεύει τοὺς προλετάριους καὶ τοὺς κάνει νὰ παίρνουν συνείδηση τῆς ἀλληλεγγύης τους. Οἱ ἐπιτυχίες τῶν ἴδιαίτερων ὀγώνων, τοὺς δίνουν μὲ λίγα ἔξοδα τὴν ἀπόδειξη ὅτι μποροῦν μὲ τὴν δράση τους νὰ ἀλλάξουν τὴν τύχη τους. "Οσο παράδοξο καὶ δν μπορεῖ νὰ φαίνεται, εἶναι γιατὶ ἔχει τὴν δυνατότητα μιᾶς «ρεφορμιστικῆς» δράσης ποὺ τὸ προλεταριάτο γίνεται ἐπαναστατικὴ τάξη.

—Κατὰ συγέπειαν αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐπηρρεάσει καὶ ἐπηρρεάζει: πραγματικά, στὸ μέτρο ποὺ ἀποκτᾶ σπουδαιότητα, τὴν ἔξέλιξη τῆς παραγωγῆς, τῆς οἰκονομίας καὶ τελικὰ ὀλόχληρης τῆς κοινωνίας. Ἐχοντας γιὰ στόχο της τὴν αὔξηση τῶν ἡμερομίσθιων ἢ ἐργατικὴ πάλη ἐνεργεῖ ἐπίσης στὸ πεδίο τῆς ζήτησης δπως καὶ τῆς διάρθρωσης τῆς παραγωγῆς καὶ στὸ ρυθμὸν τῆς καπιταλιστικῆς συσώρευσης.

Ἄγωνιζόμενη γιὰ τοὺς ρυθμοὺς καὶ τὶς συνθῆκες τῆς ἐργασίας ἔξαναγκάζει τὸν καπιταλισμὸν νὰ ἐπιδιώξει τὴν τεχνολογικὴ ἀνάπτυξη σὲ μιὰ ἔννοια πολὺ καθωρισμένη —αὐτὴν ποὺ τοῦ προσφέρει τὶς καλύτερες δυνατότητες γὰ περισφίξει τὴν ἀντίσταση τῶν ἐργατῶν. Ἄγωνιζόμενο ἐναντίον τῆς ἀνεργίας τὸ προλεταριάτο, ἀναγκάζει τὸ καπιταλιστικὸν κράτος νὰ ἐπέμβει γιὰ νὰ σταθεροποιήσῃ τὴν οἰκονομικὴ δραστηριότητα καὶ μ' αὐτὸν γὰ ἀσκήσει ἔναν αὐξανόμενο ἔλεγχο σ' αὐτὴ τὴν δραστηριότητα.